

УДК 2-18:28+330

ЖУМАЕВ М.

Ж. Баласагын атындагы КУУ

ЖУМАЕВ М.

КНУ имени Ж. Баласагына

JUMAEV M.

KNU named after J. Balasagyn

**ЖУСУП БАЛАСАГЫНДЫН ЧЫГАРМАЧЫЛЫГЫ МУСУЛМАН
РЕНЕССАНСЫНЫН КОНТЕКСТИНДЕ**

**ТВОРЧЕСТВО ЖУСУПА БАЛАСАГЫНА В КОНТЕКСТЕ МУСУЛЬМАНСКОГО
РЕНЕССАНСА**

**THE WORK OF ZHUSUP BALASAGYN IN THE CONTEXT
OF THE MUSLIM RENAISSANCE**

Кыскача мүнөздөмө: Ислам дининин жаралып жана калыптанган мезгилинде чыгармачылыгын баштаган Жусуп Баласагын бийлик башындагылардын ашкере байлыкка азгырылуусуна каршы пайда болгон нааразылык суфий агымы күчүнө келген маалда реалисттик ой талдоолорун «Кут алчу билим» дастаны менен ортого салган. Анын чыгармасында гуманизм, адам баласынын жаратылыштагы миссиясы жуурулушуп, дин менен акыйкаттык ортосундагы идеянын синтезин ачууга жетишкен.

Аннотация: Деятельность Жусупа Баласагына началась после возникновения и укрепления религии ислама, в это время среди правителей процветали празднества, в результате недовольство простых людей послужило причиной широкого распространения суфизма. Поэту удалось в своем произведении «Благословенное знание» синтезировать некоторые противоречия между суфизмом и исламом, философски осмысливая проблемы человеческой миссии, религии и справедливости.

Abstract: The work of Zhusup Balasagyn began after the emergence and strengthening of the religion of Islam, at which time festivals flourished among the rulers, as a result of which, as a result of the discontent of ordinary people, Sufism spread widely. The poet managed in his work «Blessed Knowledge» to synthesize some of the contradictions between Sufism and Islam, philosophically comprehending the problems of human mission, religion and justice.

Негизги сөздөр: ислам; бийлик; суфизм; ислам ренессансы; билим; экономика; адилет башкаруу; адам табияты; кеңири регион; регионалдык тирешүү.

Ключевые слова: ислам; власть; суфизм; исламский ренессанс; знание; экономика; справедливая власть; природа человека; обширный регион; региональные войны.

Keywords: islam; power; Sufism; Islamic Renaissance; knowledge; economics; fair power; human drive; vast region; regional wars.

Дүйнөлүк тарыхый процесске назар салганда Европанын аймагында ренессанс деген маданий, экономикалык көтөрүлүү болгондугу тууралуу баам айтылып келет. Ал

эми тарыхка тереңирээк кайрылганда Батыш Европадагы мындай кайра жаңылануудан бир нече кылым эрте мусулман өлкөлөрүндө кайра жаралуу процесси болгондугу ырас. Мындай кубулушту тастыктоочу фактылар кыйла. Мусулман ренессансы тарыхтан караганда Батыш Европадан бир нече кылым мурда болду. Андай процесс баарыдан мурда ислам дининин тарашы менен тыгыз байланыштуу. Алгач Арабияда VII кылымдарда пайда болуп ар түрдүү диний ишенимдердеги урууларга акырындык менен түркүн каршылыктарына карабастан тарай баштаган. Ал мезгилде Арабиядагы уруулар түркүн идолдорго, керектей жана колдоочудай саналган тоо, таштарга сыйынып келишкен. Бир кылымга жетер жетпес убакыт аралыгында күч ала баштаган ислам дини тегерегиндеги элдерге жайылып, мезгил өтө түндүк Африкага, Египетке, бара-бара Жакынкы Чыгышка, Персия, Борбордук Азия элдерине чейин канат жайды. Түрдүү региондогу, ар башка тилдеги, ишенимдеги элдерди бир динге баш коштуруунун өзүндө зор тарыхый миссия бар эле. Соода, сатык, дипломатиялык мамилелер өз ара түшүнүүнү жаратып, мурункудай каракчылык, регионалдык тирешүүлөрдү толук болбосо да бир топ тыюуларга алып келди. Натыйжасында тынч өнүгүүгө мүмкүндүк түзүлдү. Мындай атмосферанын аркасында илим, билим, өз ара карым-катыш күч алды.

Белгилүү исламист А. Массэ [1] ислам дининин пайда болуш, таралыш тарыхын изилдеп келип, алгачкы төрт халифтин бийлигинин тушунда ислам дининин күч алышы интенсивдүү жолго түшө баштаганын көрсөткөн. Алгач адамдарды ынандыруу аракети куралдуу каршылыктарга тушуккан ислам дини, акырында өзү да ушундай жолду тандоого мажбур болгон. Мындан башкача болуусуна арга жок эле да. Бирок ислам динин кабыл алган элдер анын идеясында укуктук, тарбиялык, ыймандуулук, өз ара кайрымдуулук сыяктуу алымдуу көз караштардын бардыгына ишеним беришкен. Ич ара келишпөөчүлүктүн ордуна сабыр, кечиримдүүлүк, ар тилде сүйлөшсө да диний платформадагы боордоштук өңдүү пикирлердин жайылышы кең мейкиндеги түрдүү тилдеги элдердин жакындашуусун жаратты. Бул өз кезегинде зор аймактагы элдердин маданий, экономикалык байланыштарын арттырды. Мындай позитивдүү байланыштын аркасында зор аймакта соода сатык, маданий катнаштар күч алды. Ири калктуу отурукташкан жерлер кербен жолдорундагы оазистерде, дыйканчылык кылууга ылайыктуу жерлерде пайда болуп, өнүгө баштады. Ал шаарлардын түптөлүшүнө, кол өнөрчүлүктөрдүн өөрчүшүнө алып келди.

Шаарлардын элинде сабаттуу жандар арбып, табигый илимдердин, өнүгүшү арта баштады. Айрыкча Байыркы Грецияда топтолгон философиялык, медициналык жана башка илимдердин табылгалары болгон китептер которулду. Чыгыш, мында мусулман өлкөлөрүнүн аалымдары эске алынууда, илимпоздору тарабынан андай мурас эмгектер которулуп гана калбастан, аларды толуктоо, өнүктүрүү маселелери колго алына баштады. Ири шаарлар илим менен билимдин очогуна айланды. Ислам дини жайылган аймактарда астрономия, астрология, медицина, философия, так илимдер өнүгүп, андай жерлерде аалымдардын мектептери иштей баштаган. Ар кайсы аймактардан билимин тереңдетүү максатын көздөгөн жандар ал мектептерге агылып келе башташты. Борбордук Азия аймагынан чыккан андай жандар, мисалы, Аль Фараби, Макмут Кашкари, Баласагундук Жусуп, Авицена жана башкалар Кашкар, Багдад, Самарканд, Герат, Мисир жана башка шаарларга чейин жол басып, билим артынан түшкөн фактылары аз эмес.

Бирок ислам дини зор аймактарга тарап, халифат бийлиги күч ала баштаган менен бийлик башындагылардын жана байлыкка ээ болгон топтордун арасында шаан шөкөткө

берилүү азгырыгы да жаралып, адам баласынын табиятындагы терс сапаттар жарыялана баштаган. Буга каршы ислам дининин аалымдарынын арасында нааразылык билдирүү аракети алгач философиялык агым иретинде жаралды. Ал ислам дининин тарыхында **со(у)физм же сопулук** деген аталыш менен белгилүү. Суфизм араб тилиндеги суф – жүн дегенди билдирип, жүндөн токулган кийим суфий деп аталып, андай кийим кийгенден суфийлер деген атка ээ болушкан экен. Бул исламдагы диний мистикалык агым катары VIII-IX кылымдарда калыптанган. Анын тегин байыркы грек философиясындагы неоплатонизмден байкай алабыз. Анда пантеизмдин айрым материалисттик элементтери да орун алган. Суфизм толук калыптанган учурунда андагы жетектөөчү база аскетизм болуп калгандыгы менен өзгөчөлөнүп келет [2, с.360].

Жусуп Баласагындын чыгармачылыгы мусулман ренессансы апогейине жеткен учурунда белгилүү болгон инсан. Жалпыга белгилүү болгондой, мусулман ренессансынын IX-XIII кылымдар ичинде өнүккөн мезгили делинип, монгол-татарлардын чабуулунан кийин өксүй баштаганы. Анын «Куттуу билим» аталыштагы китеби он биринчи кылымдын ортолорунда жазылганынан карабастан али күнчө баркы өчпөгөн мурастын бирине кирүүдө. «Анын «Кут билим» аталган чыгармасы дүйнөлүк поэтикалык-философиялык ойдун сонун үлгүлөрүнө кирет» деген баа тегин жеринен берилбесе керек [3, 296-б.].

Чыгарма мезгилине гана тургай кийинки учурлардагы адабияттарга мүнөздүү сюжет, каармандарга ээ схемада курулбаган. Анын баш каармандары болгону символдук мааниге ээ төрт гана персонаж. Алар: Күнтууду Элик, Айтолду, Акдилмиш жана Өткүрмүш. Жусуп Баласагындын каармандарынын берилген ысымдарында терең маани бар. Кадыресе белгилүү аталыштарды каармандарына ыйгарганында китептин философиялык маңызы дүйнө элдерине, айрыкча башкаруучуларга жете берери күмөн эле. Анткени калк башында турган ар бир башкаруучуда менменсинүү деген дарт бардыгы шексиз. Ал «мен тигиге окшой тургандай жан белем» дегендей ойго алдырып, китептеги Жусуп Баласагын жарыялаган идеяны үстүрт кабыл алуу менен дастандын тереңиндеги ойду бир окуп итерип салыш ыктымалдыгы бар. Жусуп Баласагындын чыгармасынын өчпөстүгүн арттырган генийлиги ушунда – ал адам баласы ар качан эңсеп, умтулуп келген оболуу нерселерди символ иретинде алып – Күндү, Айды, Акылды (Акдилмиш), Каниетти (Өткүрмүш) – сюжеттин борборуна койгон. Чыгармада бул каармандардын ортосундагы диалогдор да сырт жандарга тике багытталбагандай курулуп, бирок ар окурмандын аң сезиминдеги бугуп жүргөн маселелерге үн салып тим болбостон, кеңеш бергенге жарар тымызын көмөк берер орунда. Ошол себептен бул чыгарманы **дидактикалык** дешкен аныктамага жалгай **философиялык** деген да баа берилип келет.

Мындай ой тереңине жетишүүдө Жусуп Баласагын жашаган мезгилдин өзүнчөлүгү да бар. Анткени, «Жусуп илим билим кенен арым таштап, маданият гүлдөп өнүгүп турган орто кылымдагы Күнчыгыш ренессансынын өкүлү. Орто кылым чыгыш эли үчүн өзгөчө мезгил: ар башка элдин ар кыл маданияты, рухий мурастары тогошкон ошол учурдагы улуу ойчулдар, философтор аль-Кинди, аль-Фараби, Бируни, Ибн-Сина, Ибн Рушдун, таланты тамшандырган алп акындар Рудаки, Фирдоси, Жусуп Баласагын, Омор Хайям, Низами, Навои, Насилинин чыгармалары жаралган мезгил» [4, 13-б.].

Чыгарманы «Кут билим», «Куттуу билим», «Кут алчу билим» сыяктуу ар кыл аталыштарды ыйгарышып, каармандарынын да ысымдарын [3, 296-297-бб.].

1. Күнтогды (Күнтууду илик – падыша, ал Адилет, Акыйкат, Калыс).

2. Айтолды (Айтолду) – Күнтуудунун вазири, ал Дөөлөт, Кут, Бакыт.
3. Өгдүлмүш – Айтолдунун уулу, атасынын ордуна кийин вазир болот, ал Акыл, Эс.

4. Одгурмуш – Айтолдунун бир тууганы, ал Канаат, Акыбет, Нысап” деген сапаттык белгилери айкындалып, тыбыштык айырмачылыктар менен аташканына карабастан маанилик жактан чыгармага байланыштуу иликтөөлөрдө автордук идеянын жалпылыгы сакталып келет.

Жусуп Баласагындын чыгармасы жазылган учурда динге карата радикалчыл күчтөрдүн мамилеси бекем болуп, кичине эле баштапкылыгынан тайыган көз караштар байкалса катуу жаза колдонууга даяр турган кез эле. Жусуп ислам коомунда ренессанстык процесс жүрүп турганына карабастан катаал мезгилдеги башкы диний талаптарды эске алуу менен адам баласына жогортодон берилген улуу мыйзамдын талабын аткаруу зарылдыгын туйгуза билүүгө жетишкен. Анын каармандарынын ортосунда колдонулган диалогдук форма коомдун ар бир мүчөсүнүн ордун, салымын гана тактабастан, ар биринин милдети эмнеде экендигин, аны так аткаруунун натыйжасы кандай болордугу тууралуу ой толгоолорун маектери аркылуу ортого салган. Бул чыгарма өз мезгили үчүн эле делинбестен кийинки адам коому үчүн **моралдык кодекс** катары мааниси көөнөрбөс мураска кирет. Жусуптун чыгармасында мындай ойлорду ортого салуусунун зор жөнү бар. Анткени, ислам дининин дүйнөдө салтанаты жүрүп турганы менен экинчи жагынан байлыкка белчесинен баткандардын обуру артып, карапайым элдердин турмушу жан жыргаткан даражада эмес эле. Ошондуктан улуу акын чыгармасында адам баласы эзелтен самаган адилеттүү башкаруучу тууралуу жомокторунда айтылып жүргөн утопиялык ойду дастанында кыпчып койгон.

Ушундай аруу идеяны жарыялоодо Жусуп эмгегинде бир эле Бекти албастан ал кандай адамдарды кызматка алуусу керек деген маселени да чечмелеп, аскер башыдан катардагы жоокерге, соодагерден карапайым дыйкан, кол өнөрчүгө, ордо башыдан, катчыга, эмчиден, билимдүүлөргө жана башка бардык социалдык баскычтагы жандарга чейин тизмектеп, бийликке, мамлекетке келтире турган салымдары туурасында маек салган. Анын диалогдорунда дөөлөттүн кызыкчылыгы гана биринчи орунда турбастан адамдардын өз ара мамилеси, андагы этикет тактап айтканда конокко баруу, тамак жеш жана башка майдадай көрүнгөн менен кимдин маданий деңгээли канчалык экендигин айгинелер сыпаа маселелер да чечмеленет. Андай турмуштук нерселер чыгармада насааттык иретте кургак берилбестен, ушундай майдадай саналган нерселердин адамдардын өз ара карым катышында мааниси канчалык экендиги мисалдар аркылуу кыска, логикалык тактыкка сыйдырылып баянга тизмектелген. Бир сөз менен жыйынтыктаганда Жусуп Баласагындын бул дастаны улуу мурас деп санала бербестен ал ар бир акыл эси алдыга жетелеген жандын рухуна дем бере турган, акыл калчоого үндөк берер, элдин дүйнөтаанымын улам жаңылап турган дараметке ээ кылымдар карыткан жана ар качан жандуу чыгармадан болуп саналат.

Колдонулган адабияттар

1. Массэ А. Ислам: Очерк истории / Пер. с франц. Изд. 3-е. – Москва: Наука, 1982, с.191.
2. Философский словарь. Изд. 4-е. / Под ред. И.Т. Фролова. – Москва: Политиздат, 1981, с.445.

3. Бөкөшев Ж. Кыргыз философиясы. – Бишкек: Бийиктик, 2013, 392-б.
4. Бекбоев А. Квинтизмден – гуманизмге // Жусуп Баласагын. Куттуу билим: Дастан. / Байыркы түрк тилинен которгон Т. Козубеков. – Москва, 1993, 13-27-бб..
5. Жусуп Баласагын. Куттуу билим: Дастан / Байыркы түрк тилинен которгон Т. Козубеков. – Москва: НИК, 1993, 496-б.